

Suenter il punct da partenza da quella perioda, la separaziun dalla pussonza seculara ed ecclesiastica dad 806, dat ei aunc bein enqual autra decisiun politica ch'augmenta il squetsch dil tudestg sil romontsch el territori dalla Rezia. **843** vegn igl imperi franc **dividius** definitivamein denter Carli il Tgaublut e Ludovic il Tudestg. La Rezia ei vegnida tiegl imperi franc digl ost da Ludwig il Tudestg, tiel qual ella s'udeva era geograficamein. Cun quei ei la Rezia denton vegnida separada da quella part digl anteriur imperi franc che tschintschava in lungatg roman, la Frontscha da pli tard, ed ei vegnida integrada en in imperi puramein da lungatg tudestg. Probablamein il medem onn ei era la **diocesa da Cuera** vegnida separada dalla archidiocesa da Milaun ed integrada **ella archidiocesa da Mainz**. Cun quei ein era ils ligioms administrativs e confessiunals cun Milaun, la capitala da l'auter territori roman cunfinont, vegni interruts, e cun quei era il sustegn linguistic pil romontsch si dil sid. In ulteriur svilup politic ch'ha era fatg aunc pli precara la situaziun dil romontsch ei la **divisiun da la** l'anteriura **Rezia Curiensis** en treis parts: la Rezia sut cun la Val dil Rhein songagliesa, il Liechtenstein ed il Vorarlberg, la Rezia sura, cun la gronda part dil cantun Grischun, ed il Vnuost, cun la Val Vnuost e l'Engiadina bassa. Cu quella divisiun ei succedida exact, san ins buc, denton sil pli tard igl onn **926**. Cun quella divisiun vegn la situaziun dil romontsch segir pli fleivla ella Rezia sut. Ferton ch'il romontsch veva aunc ina clara maiortad ell'entira anteriura Rezia Curiensis, ei quei lu probablamein buc pli il cass mo ella Rezia sut. En scadin cass s'udevan era subdits tudestgs tier gliez territori. Era ella Val Vnuost ei quella divisiun stada l'entschatta dalla fin dil romontsch. La germanisaziun cumpletta da quels territoris succeda bein buc aunc en quella perioda, mo en quella vegn lu preparau il declin rapid dil romontsch en quellas regiuns a l'entschatta dalla proxima perioda.

Suenter 926 aud'ins lu buc la massa pli dalla Rezia. Igl uestg entscheiva a survegnir anavos puspei ina caussa suenter l'autra da quei ch'ils vasals da Carli il Grond vevan priu ad el el 9. tschentaner. Quei buc forsa ord motivs giuridics ni per schliata cunscienza; ils imperaturs, surtut Otto il Grond, ch'ha viviu da 936-973, vevan remarcau ch'ils uestgs ed avats vevan in grond avantatg visavi ils vasals civils: Ei savevan buc dar vivavon lur beins en ierta, perquei ch'ei astgavan buc ver affons ufficialmein. Quei veva dus avantatgs: d'ina vart stevan ils beins adina ensemen e stuevan buc vegnir repartgi pli e pli fetg da generaziun a generaziun. Da l'autra vart vevan ils uestgs ed avats era pli pauc interess d'augmentar lur beins culla forza; quei fuss gie stau pil gat, sch'ei fussen curdai en ina battaglia, perquei ch'ils beins fussen gie buc restai en famiglia pli suenter. Els vevan metodas pli pascheivlas dad augmentar lur beins: cun brats ni cun cumpras ni lu surtut cun donaziuns. En quella moda e maniera han ils uestgs lu augmentau cuntinudamein puspei lur pussonza naven dalla secunda mesadad dil 10avel tschentaner. Cun quei che quellas modas e manieras da vegnir tier rauba eran meins spectacularas ch'ina conquista cun battaglias, ei quei buc curdau en egl pli bia als cronists, ed ins auda perquei lu relativamein pauc pli dalla Rezia tochen viers la fin dil 13avel tschentaner. Pér cu ch'ei dat lu puspei dispetas da pussonza el Grischun, aud'ins lu puspei enzatgei da lez.

Lu savein nus ir tiel svilup presumau dil **lungatg** duront quella perioda dad 800-1250. Nus vein viu, ch'il latin discurius ella Rezia entscheiva a sedifferenziar pli e pli fetg dil latin discurius ellas autras regiuns viers la fin dalla perioda da 400-800 s.C. Jeu hai empruau da musar quella differenziaziun dil lungatg plidau visavi il latin classic ed ils auters lungatgs en emprema lingia sin basa dil scazzi da plaids, perquei ch'igl ei leu aunc il pli sempel. Quella differenziaziun vala denton segir era per ils auters camps dil lungatg, fonetica, morfologia e

sintaxa, mo che la caussa ei bia pli difficultusa da demussar sin lezs secturs che sin quel dil lexicon. Las biaras midadas foneticas da quella perioda ein probablamein aunc buc specificamein romontschas, mobein pertuccan aunc plirs lungatgs romans, denton mai tuts pli. Pli tard ch'ellas succedan e pli pigns ch'il territori ei, ch'ellas vegnan da conquistar. Viers la fin da quella perioda vegn ins era a stuer quintar cun svilups che succedan mo en in sulet territori da lungatg. Ils pli biars svilups da quei gener astgass il franzos dil nord ver fatg da quei temps, e lez ei lu era il lungatg che vegn screts sco εμπrem. Ella morfologia ei segir il sistem verbal fetg cumplicau dil latin vegnius reducius radicalmein, mo cu exact e co els detagls, selai buc dir pli senza auter. Ch'era il sistem sintactic semida duront quei temps, ves'ins schizun sin basa dils texts latins che nus vein legiu ord quella perioda: *ordinabit venire de*, che nus vein giu ell'inscripziun dil Victor, fuss nunpusseivel el latin classic. Mo con derasada che quella construcziun sintactica ei da quei temps, ei secapescha grev d'eruir.

Il latin discurrius els differentis territoris linguistics entscheiva pia a sedifferenziar pli e pli fetg dil latin discurriu gia viers la fin dalla perioda da 400-800 s.C. Enzacu viers la fin da quella perioda ein lu era las differenzas dil lungatg plidau visavi il latin scret aschi grondas, ch'ins sa buc tschintschar pli da dialects latins, mobein sto lu tschintschar da lungatgs romans. Cu exact che quei ei il cass, san ins buc dir, e quei buc mo perquei ch'ins ha buc material avunda per saver decider quei. Ei fuss era schiglioc buc pusseivel, perquei ch'ei dat negins criteris linguistics stricts per determinar, cu che dus lungatgs parentai ston valer sco agens lungatgs e cu buc. Che p.ex. il tudestg svizzer vala sco dialect tudestg, il hollandes denton sco agen lungatg, ha da far nuot cullas particularitads linguistics da quels dus lungatgs. Il tudestg svizzer astgass anzi esser linguisticamein pli differentis dil lungatg da scartira tudestg ch'il hollandes. Ils Tudestgs svizzers considereschan denton il tudestg da scartira tudestg era sco **lur** lungatg da scartira, ils Hollandes denton buc. Il diever dil medem lungatg sco lungatg da scartira ha denton da far pli bia cun raschuns socioculturalas, politicas ed ideologicas che cun raschuns linguistics. Ins savess secapescha era prender il territori romontsch sco exempel per quei problem da determinaziun, tgei ch'ei dialects e tgei ch'ei agens lungatgs: Ei dat da quels che pretendan, ch'ils idioms romontschs seigien agens lungatgs ed auters che considereschan els sco dialects dad **in** lungatg. Criteris scientifics stricts dat ei ni per l'ina ni per l'otra opiniun. Quei ei ina pura caussa d'ideologia, mo che negin dat per ordinari tier quei ed emprova pruamein da numnar differenzas resp. comunabladads linguistics denter ils idioms per sia ideologia. Il problem ei mo, ch'ei dat negina definiziun, contas e tgeininas differenzas ni comunabladads ch'ei sto esser per saver giudicar, schebein dus lungatgs parentai ein dialects d'in soli lungatg ni agens lungatgs. L'enumeraziun da differenzas ni comunabladads sa pia mo esser ina pseudoargumentaziun.

Enzacu naven da 700 s.C. ei il latin plidau els territoris romans pia daventaus aschi differentis dil latin scret, ch'ins sa buc tschintschar pli da **latin** plidau en in cert territori, mobein dil lungatg **roman** plidau en quei territori. Sch'ins sa era buc dir exact, cu che quei ei succediu, san ins tuttina silmeins indicar in **terminus ante quem** per quella midada, vul dir, in termin, **avon** che quella midada sto esser succedida. Quei ei igl onn **842**. Da quei onn datescha numnadamein igl εμπrem text en in lungatg roman; quei lungatg roman sto pia ver contonschiu il status d'in agen lungatg pli baul che quei datum. Cun quei ch'ins ha segir buc gest scret igl εμπrem di suenter quella midada da status quei text, sto quei lungatg esser sesviluppau in pulit tec pli baul ad in agen lungatg, ch'ins saveva culla megliera veglia buc subsummar sut 'latin' pli.

Igl empren text en in lungatg roman ein ils renumai 'Egiraments da Strassburg dad 842. Als romanists ein quels texts secapescha currentes. Mo cun quei ch'jeu sai mo dad ina persuna ch'ha declarau els sco romontschs, ferton che tut ils auters ein dil meini, ch'els seigien franzos, tract jeu secapescha buc els en detagl. Sco romontschs eis el vegnius declaraus da Joseph Planta en sia *Geschichte der romanschen Sprache*, cumparida igl onn 1776 a Cuera e restampada 1983. Quella ediziun ei ina translaziun d'in referat, fatgs oriundamein igl onn 1775 per engles ella Academia roiala a Londra; Joseph Planta era bibliotecari dalla British Museum Library. Per quei anfl'ins lu era leu relativamein biaras cudischs romontschs vegls e schizun in ni l'auter manuscret romontsch. Aschi originala sco quei ch'ella para era quell'idea denton buc da quei temps. Ins veva remarcau, ch'ils dialects romans dallas Alps han tratgs pli arcaics ch'ils lungatgs romans da scartira contemporans enconuschents da quei temps. Ins supposeva per quei, che quels dialects seigien buc sesviluppai vinavon pli naven dil temps medieval e mantegnien per quei aunc il stadi che tut ils lungatgs romans vevan el temps medieval. Planta ei lu denton gest ius aunc in pass pli lunsch ed ha pretendiu, ch'il romontsch seigi la mumma da tut ils lungatgs romans. Per sustener quei meini ha el empruau da demussar en quei referat, ch'il romontsch da 1775 seigi aunc praticamein identics cun il lungatg dils engiraments da Strassburg. Da dir ei, ch'ins enconuscheva da quei temps aunc strusch il franzos vegl, aschia ch'ins surveveva era aunc buc l'istoria dil franzos. Denton enconusch'ins lezza, ed ha lu saviu constatar, ch'il franzos vegl ei lu tuttina aunc pli datier da quels texts ch'il romontsch actual ed era ch'il romontsch vegl. Il text ei pia secrets en franzos vegl.

Igl empren aunc cuortamein tier la situaziun historica da quei text, per quei che lezza ei buc nunimpurtanta per sia valor linguistica. Buc mintga text secrets el lungatg plidau lai numnadamain gia trer la conclusiun, che quel vegni taxaus sco agen lungatg visavi il lungatg ch'ins scriva schiglioc. L'ediziun d'in cudisch cul tetel *Raquints an rumantsch da Murmarera* garantescha segir buc aunc a quei 'rumantsch da Murmarera' il status d'in agen - lein dir - idiom romontsch. Quei text cheu ha denton tut in auter funs historic. Ludivic il Pietus, il successur da Carli il Grond, veva giu repartgiu siu imperi sin ses treis fegls. Mo mintgin da quels veva giu il sentiment dad esser vegnius alla cuorta tier quella partiziun, aschia ch'ei han cumbattiu in l'auter aunc dil temps che Ludivic il Pietus viveva e suenter sia mort, 840, pér da dretg. Dus dils frars, Carli il Tgaublut, per tud. Karl der Kahle, e Ludivic il Tudestg, han fatg in patg encunter lur frar Lothar. Quei patg han ei renovau uffizialmein e publicamein ils 14 da fevrer 842 el contuorn da Strassburg. Per quei han quels texts - igl ei plirs - num 'engiraments da Strassburg', per tud. 'Strassburger Eide'. Cun quella caschun ha ei dau problems linguistics. Ludivic il Tudestg veva la part digl ost dil reginavel franc, e ses vasals e subdits tschintschavan tudestg, pli exact il dialect tudestg franc. Carli il Tgaublut veva la part digl vest, e ses vasals e subdits tschintschavan franzos vegl. Il Lothar veva ina part denteren, surtut la Burgogna e l'Italia dil nord tochen Roma. Ni ils vasals da Ludivic ni quels da Carli vessen capiu, per tgei ch'ei mava, sch'ei fuss vegniu engirau per latin, ed ei era er quintau da schar engirar ils vasals. Per quei han ins fatg ils texts dils differents engiraments els lungatgs dil pievel, franc e franzos. La caussa ei sesplegada aschia, che Ludivic il Tudestg, ch'era il vegl, ha engirau sco empren. El ha engirau per franzos, per ch'ils vasals da Carli capeschien el. Lu ha Carli engirau il medem, denton per tudestg, per ch'ils vasals da Ludivic capeschien el. Lu han ils vasals da Carli engirau, e quei en lur agen lungatg, per franzos. Ed alla fin han ils vasals da Ludivic fatg il medem, era en lur agen lungatg, il franc.

Pia ina procedura empau cumplicada. En sesez fuss quei stau ina situaziun ideala per prender il latin sco lungatg da standard per secapir sur ils cunfins linguistics ora. Sche quei ei buc vegniu fatg, lu segir perquei ch'il latin saveva buc ademplir pli quella funcziun da punt denter quels dus lungatgs da quei temps e tier quella stresa sociala, pia tiels vasals dils dus retgs. Quels capevan pia ni dad ina ni da l'otra vart dil Rein avunda latin pli per engirar per latin, era buc ils vasals da Carli. Lezs han segir buc stuiu engirar per franzos pervia dils vasals da Ludovic; lezs capevan buc meglier franzos che latin, aschia ch'ei vessen saviu duvra ruaseivlamein il latin, sch'ei vessen saviu quei lungatg. Igl ei era clar, che sch'ils vasals capechan buc pli latin, lu segir era buc la gliueda da stresas socialas pli bassas. Il latin vegneva pia mo duvraus pli dall'administraziun e dalla baselgia; ils auters capevan buc quei pli. En quei mument che la capientscha dil latin ei buc segirada pli sin basa dallas enconuschientschas dil lungatg plidau, ein il latin ed il lungatg plidau dus lungatgs differents, il lungatg plidau pia in agen lungatg, in lungatg roman, buc pli in dialect latin. Quei ei pia il cass per il franzos sil pli tard 842 s.C., perquei ch'igl emprem text uffical franzos datescha da quei temps, mo quei stadi sto segir esser vegnius contonschius in pulit tec pli baul.

Lu cuortamein tiel text francoroman il pli current dils engiraments da Strassburg, igl engirament dil retg Ludovic il tudestg:

Pro Deo amur et pro cristian poblo et nostro commun saluament, d'ist di en auant, in quant Deus sauír et podír me dúnat, si saluarái eo cist meon fradre Karlo, et in aiudha et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra saluar dift, in o quid il mi altresí fazet, et ab Ludhér nul plaid numquam prindrai qui, meon uol, cist meon fradre Karle in damno sit.

Ins drova en scadin cass buc esser in grond latinist per sefar en, che quei ei buc latin. Ei dat secapescha latinissem en quei text. Il pli evident ei la floscla finala 'in damno sit' "che seigi da donn". Mo il bia dil rest ei aschi different dil latin, ch'ins sa culla megliera veglia era buc supponer pli, ch'igl autur hagi vuliu scriver latin, denton buc saviu quel endretg e perquei fatg tons sbagls, ch'il text seigi aschi nunlatins. Quei ei tuttina in engirament d'in retg, e lez vess segir giu funcziunaris dentuorn che vessen saviu scriver correctamein latin, sch'ei stueva ad esser. Il text ei dil reminent semantenius enteifer la 'Historiarum libri quattuor' da Nithart, in fegl sperasora d'ina feglia da Carli il Grond, pia in cusrin da Carli il Tgaublut e Ludovic il Tudestg. Il text da Nithart ei screts en in fetg bien latin, ed el vess senza dubi era transponiu quei text cheu en in latin correct, sch'el vess giudicau el sco miserabel latin. Ina copia dil text franzos anfl'ins sin Wikipedia cun https://de.wikipedia.org/wiki/Stra%C3%9Fburger_Eide, leu era aunc differentas informaziuns supplementaras tier quels texts, denter auter era il text francon dils engiraments e translaziuns dils texts corrispundents en fanzos, tudestg e latin. Ils engiraments da Strassburg ein era impurtonts pils germanists, schegie ch'ils Germans han entschiet bia pli baul a scriver lur agens lungatgs ch'ils Romans. Ils lungatgs germans eran gie naven da l'entschatta claramain differents dil latin, aschia che lezs han mai saviu ver il sentiment, che lur lungatg plidau seigi ina varianta dil lungatg scret ch'ei duvran ella administraziun, ni silmeins in pèr dad els. En ina tala situaziun ein ins secapescha bia pli spert pronts d'empruar da scriver igl agen lungatg che sch'ins ei dil meini, ch'el seigi ina varianta dialectala dil lungatg da scartira. Resta pia aunc la translaziun romontscha. Jeu

emprovel da star aschi datier digl original sco pusseivel, denton senza inventar fuormas arcaicas romontschas sco Joseph Planta per far parer el pli romontschs¹:

„Per l'amur da Diu e per il salvament dil pievel cristian e nies communabel: da quest di naven, ton sco Dieus dat a mi saver e puder, sche vegn jeu a salvar - ni sustener - quest miu frar Carli, ton cun agid sco era cun scadina [autra] caussa, sco ins duei sustener cun dretg siu frar, aschi lunsch ch'el fa a mi tuttina. E da Lothar vegn jeu mai a prender in plaid che, tenor mia veglia, seigi da donn a quest miu frar Carli.“

Sin ils detagls vi jeu buc entrar cheu pli bia; quei ei caussa dils romanists. Viu dil romontsch e dil franzos actual ano eis ei buc da smarvegliar, che Planta ei vegnius sill'idea, che quei seigi romontsch. *cristian* dat ei aunc oz el sursilvan, ferton che ei ha num per frz. *chrétien*. Il frz. actual ei pia bia pli lunsch naven dalla fuorma da quei text ch'il romontsch actual. *cristian* ei denton in plaid doct el romontsch; il CRISTIÄNUM oriund ha dau *carstgaun* el surs., e lez füss lu pli lunsch naven da *cristian* che *chrétien*. Auters plaids ch'ei in pli datier dil romontsch actual che dil franzos actual ein *saluament*, ch'ei dat aunc ozildi el romontsch ella medema significaziun, denton buc pli el frz. (*salut; sauvetage*), lu *di visavi jour, puder visavi pouvoir*, lu secapescha *plaid* ella secunda davosa lingia, che vala gie sco arcaissem el sursilvan e nua che mo il verb *plaidar* ei semantenus el frz. actual. Igl ei pia buc da smarvegliar, che Planta ha pretendiu sin basa da tals plaids, ch'il text seigi romontschs.

842 ein pia ils retgs Carli e Ludovic sesenti necessitai da far lur engiraments el lungatg plidau, per ch'ei vegnien capi da lur vasals respectivs. Las differenzas denter il latin ed il lungatg plidau eran pia vegnidadas aschi grondas, ch'ins saveva buc quintar pli, che in text el lungatg da standard latin vegni capius automaticamein da glied senza ina scolaziun speciala. Tochen ch'ins ha igl emprem mussament per quella discrepanza denter lungatg plidau e lungatg scret, eis ei segir aunc iu in pulit mument. Per quei san ins datar quella midada senza retenientschas el decuors digl 8avel tsch.

Ils emprems texts secrets sapientivamein el lungatg plidau dils auters lungatgs romans ein tuts pli tardivs che quels el territori francoroman. El talian datescha igl emprem text secrets el lungatg plidau digl onn 960, pia 120 onns pli tard. Leu setracta ei da citats da perdetgas en in protocol d'in process, ch'ei pil rest secrets per latin. Las deposiziuns da quellas perdetgas ein denton buc deposiziuns libras, mobein consistan ord ina fuormla fixa, che serepeta lu era pliras gadas e che stueva vegnir pronunziada en quella fuorma per che la deposiziun seigi valeivla, pia era ina sort fuorma d'engirament. Quellas eran da quei temps pia schon el lungatg dil pievel, pia stueva era il lungatg da dertgira esser en quei lungatg, mo ch'ei vegneva per ordinari protocollau per latin. Mo ver 30 onns pli tardivs ein ils emprems texts provenzals, era quels engiraments da fideivladad, sco ils emprems texts franzos. Lu vegn il sard el decuors digl 11avel tschentaner. Lez ha la specialitad, ch'el vegn duvraus praticamein naven da l'entschatta era sco lungatg d'administraziun, quei ch'ei stau tier tut ils auters lungatgs

¹ Planta ha adattau il romontsch al text dils engiraments da Strassburg per ch'il mussament seigi pli evidents. L'emprema construcziun translatescha el per romontsch: “Pro l'amur da Deus, et pro il christian pobel et nost commun salvament, d'ist di enavant” etc. La fuorma *pobel* deva ei segir buc pli da quei temps el romontsch, e *nost* era buc, sch'ei ha in summa dau ella enzacu, ed in pronom *ist* ha ei probablamein era mai dau el romontsch en quella fuorma. El ha pia cuglienau pulitamein tier sia argumentaziun.

romans il cass pér bia pli tard. Il sard ei pia igl emprem lungatg roman che surpren la domena d'administraziun dil latin, probablamein semplamein perquei ch'ei deva en Sardegna memia pouca glied cun enconuschientschas sufficientas da latin per far funcziunar ina administraziun. El 12avel tschentaner vegnan lu ils emprems texts els lungatgs ibers, il spagnol e portughes. Il catalan vegn pér el 13avel tschentaner, perquei che lezs han duvrau tochen lu il provenzal sco lungatg da scartira, sch'ei scrivevan texts el lungatg plidau.

Duront tut quei temps dominescha denton en tut quels territoris auter ch'en Sardegna il latin sco lungatg da scartira, perquei che l'administraziun ei stada latina duront igl entir temps medieval. La relaziun dil latin da scartira e dils lungatgs romans semida denton tuttina cumpletamein duront quei temps. Ei daventa evident, ch'il latin scret ei in auter lungatg ch'il lungatg plidau, che vegn perquei era screts pli e pli savens, igl emprem surtut per texts litterars. Il lungatg plidau influenzescha lu era buc pli il latin scret, perquei ch'ils dus lungatgs han neginas comunabladads evidentas pli. Il cuntrari funcziuna denton aunc; dil latin entran adina puspei novs plaids el lungatg plidau, ch'ei denton plaids jasters enteifer il sistem da quei lungatg. Il prestige dil latin sco lungatg d'administraziun e da baselgia lubescha denton quei transfer, ed ei dat adina puspei epocas, nua ch'igl ei schic d'integrar plaids latins el lungatg roman scret e plidau. 30%-50% dil scazi da plaids dils lungatgs romans deriva da tals transfers secundars dil latin al lungatg roman; el talian secapescha il pli bia, el romontsch il pli pauc, perquei che lez entscheiva lu gia bien e bauld a cumpletar siu lexicon entras emprests dil tudestg.

Ils emprems texts el lungatg plidau indicheschon, sco gia detg, mo il tierm final d'in svilup ch'ha entschiet per part ditg avon. Sin basa dils emprems texts selai buc dir senz'auter, cu ch'il lungatg plidau ei staus aschi differents dil lungatg latin scret en in cert territori, che lez era buc pli capeivels als utilisaders dil lungatg plidau. Igl ei pia buc detg, ch'ils lungatgs ch'ei documentai pli tard per l'emprema gada, seigien era vegni resentis pli ditg sco dialects latins ch'ils auters. Quei vala en scadin cass buc pils lungatgs romans ch'ei vegni screts pér a l'entschatta dil temps modern, sco il rumen p.ex. ni era il romontsch. Il rumen ei documentaus per l'emprema gada pér 1521. El ei denton probablamein in dils emprems lungatgs romans ch'ei vegnius resentius sco agen lungatg. Il territori rumen fa numnadamein part naven da 395 s.C. digl imperi roman digl ost. En quei imperi ha il grec surpriu relativamein spert la rolla da lungatg d'administraziun. Naven da quei mument ei il lungatg scret ella Rumenia in lungatg aschi different dil lungatg plidau leu, che lez sa segir buc vegnir subsummaus sco dialect dil lungatg da scartira. El 9avel tschentaner surpren il slav vegl la rolla da lungatg d'administraziun e da baselgia el territori rumen, pia in auter lungatg dil tutfafatg different dil lungatg plidau. Ils emprems texts rumens ein lu era screts en scartira cirillica, buc latina, e la cirillica ha dominau tochen 1868 en texts rumens. Pér lu ein ins i vi silla scartira latina per sedemarcàr dils pievels slavs cunfinonts. Il rumen ha pia piars relativamein baul il contact permanent cul latin, e visavi ils auters lungatgs saveva il rumen mo vegnir resentius sco agen lungatg. Tuttina dateschan ils emprems texts rumens pér dil 16. tschentaner. Igl ei evident, che quei vul buc dir, ch'il rumen seigi vegnius resentius sco agen lungatg, differents dil latin resp. dils lungatgs da scartira duvrai en quei territori, il grec ed il slav vegl, pér da quei temps ni empau avon. Ils emprems texts en lungatg plidau ein pia mo in clar mussament, che quei svilup ha stuiu succeder avon, indicheschon denton buc, con ditg avon ch'el ei succedius.

Quei vala era pil romontsch. Igl emprè text veramein romontsch datescha pér d'enturn 1100; ei dat denton negina raschun da supponer, ch'il romontsch seigi sesviluppau ton pli plaun ch'il franzos ad in agen lungatg roman. Ins vegn pia era a saver tschintschar d'in agen lungatg el territori dalla Rezia sil pli tard naven dad 800 s.C., mo che quei lungatg ei aunc buc documentaus da quei temps cun texts.

Sco emprè **text** romontsch sto la 'Versiun interlineara da Nossadunnaun' (= Einsiedeln) valer². Ina 'versiun interlineara' ei ina translaziun d'in text scretta denter las lingias dil text original. Cuntrari alla **glossaziun** d'in text, nua che mo ils plaidils pli difficultus dil text vegnan translatai, vegn empruau da translatar igl entir text en ina 'versiun'. 'versiun' ei en quei connex ina adattaziun dil plaid latin *versio* el senn da "translaziun". Tier la versiun interlineara da Nossadunnaun setracta ei dalla translaziun d'in toc d'in priedi latin el romontsch. Il priedi vegn attribuius a S. Augustin, ei denton segir buc da lez. Il priedi ei vegnius screts giu egl 8avel ni 9avel tschentaner en in codex resp. en in cudisch. Alla fin digl 11avel ni a l'entschatta dil 12avel tschentaner ei il text da quei priedi vegnius entamaun ad in pader che leva probablamein s'inspirar dil text per in agen priedi romontsch. El ha per quei entschiet a translatar quei priedi el romontsch, ha lu denton gleiti dau si la cussa puspei. Sia translaziun ha el mintgamai scret **sur** il text latin el spazi vit denter las lingias dil text latin, pia 'interlinear', denter las lingias. Quei codex ei denton vegnius fotografau el rom dil project e-codices, aschia ch'ins ha a disposiziun ina fetg buna fotografia³. Quella hai copiau e fatg accessibla sut http://scienzarumantscha-darms.ch/wp-content/uploads/2017/01/vers_interl.pdf. Malgrad la buna qualidad dalla fotografia han ins tuttina ualti grondas difficultads da leger il text sin quella, mo el ei denton secapescha edius pliras gadas. Il codex ei ozildi a Nossadunnaun, per quei 'Versiun interlineara da Nossadunnaun'. El ei denton segir buc vegnius screts a Nossadunnaun sez; leu sesanfla el pér naven dil 14avel tschentaner. Nua ch'el ei effectivamein vegnius screts, ei buc dil tut clar. En damonda vegnan en emprema lingia la claustra da Faveras, en secunda lingia quella da Mustér. Il text romontsch astgass en scadin cass esser vegnius vitier a Faveras.

Jeu hai empruau da presentar il text aschia, sco quei ch'el cumpara el codex, denton senza garanzia ch'il plaid interlinear stetti exactamein el medem liug ella copia sco egl original.

	Afunda nos des	time	tres causas
1	Satis nos oportet	timere	tres causas
	kare	frases	per aquilla tutilo seulo perdudo
2	karissimi fratres,	per quem	tottus mundus perit.
	Aquil is	gurdus & quilhomo	mopotesille & arcullus ki fai di
3	hoc est gula et cupiditas et superbia,	quia di	
	abulus	per aquillas	tres causas ille primaris homo
4	abulus per istas tres causas	Adam pri	
		cannao.	Si plaida ille diauolus in quali die quo
5	mum hominem circumuenit dicens:	In quacumque	
	uo manducado	de quil linas	si uene su auirto fos ouli
6	die commederitis	de ligno	hoc aperientur o
		Nus timimo	semper aquillas tres periuras causas
7	culi uestri.	Nos autem	semper timeamus istas tres

² Empau pli veglia ei aunc ina **frasa** che vala sco romontscha, enconuschenta cul num 'Emprova da plema da Würzburg'; tier lezza lu aunc pli tard enzatgei.

³ Ina buna fotografia en colur anfl'ins era el *Lexicon istoric retic*, 2,102.

ghes, mo en scadin cass buc el franzos vegl ed el rest da l'Italia dil nord. 'avunda' resta pia in plaid ualti tipic pil romontsch.

nos des savess era aunc esser el surs. vegl *nus descha*, ozildi ha ei denton num: 'descha ei a nus'. 'nos' stat cheu ella posiziun usuala dils pronomns nunaccentuai, ina posiziun ch'ils pronomns savevan era ver el sursilvan vegl e ch'ei han aunc oz els auters idioms romontschs, ella fuorma 'nus' denton mo el sutsilvan, ferton ch'il surmiran e ladin han ina fuorma nunaccentuada *ans*, ch'ei lu era ida vi el rg, nua ch'ei vess num 'ans descha'. L'eliminaziun dils pronomns nunaccentuai ei ina novaziun relativamein tardiva dil sursilvan, succedida pér el 18avel tschentaner. Quei che pertucca la fuorma *nos* selai buca dir la massa; ella ei cheu tuttina sco el latin. Tut quellus fuormas che ein tuttina sco el latin san ins strusch duvrrar per l'argumentaziun pil romontsch vegl. Il romontsch ei da quei temps tier certs plaids tuttina aunc aschi datier dil latin, ch'ins sto adina quintar, ch'ei seigi vegniu scret la fuorma latina enstagl la romontscha. Effectivamein stat en lingia 7 la fuorma *nus*, pia la fuorma actuala, leu denton en posiziun accentuada. En lingia 9 ei la fuorma nunaccentuada mo *no*, buc *nos*, sco la fuorma accentuada ei ozildi aunc el vallader plidau. Tgei fuorma romontscha ch'il <nos> cuarcla cheu exact, ei pia buca da dir cun segirtad.

Quei ch'ei scret cheu cun <des> ei da pronunziar [dēž] e da translatar cun "descha". [ž] ei in sun ch'ei dat buc el latin, sco praticamein tut ils suns palatals dil romontsch actual. Perquei ch'ei **dat** buc quei sun, dat ei era negin **segn** per quel egl alfabet latin. Perquei han ins era ditg buc saviu scriver el els lungatgs romans, nua ch'el vegn avon. Nossa scripziun actuala cun <sch>, pia ina cumbinaziun da treis bustabs per designar in sulet sun, ei gie era buc gest in hit. Ella deriva dil tudestg, steva pia aunc strusch a disposiziun al scribent da quella translaziun; perquei ha el scret mo <des>. [dēž] deriva da lat DECET ed ei la fuorma spitgada sin basa dil latin. La finiziun -a tier 'descha' el surs. actual deriva da l'emprema conjugaziun, cf. *el conta*. Gliez deriva da lat. CANTAT, ed in –A– en silba finala latina resta, in –E– denton buc. Da quei verb exista mo la 3.sg.ind. en fuorma nunpersunala: 'ei descha'. El ladin ei era quella buc usuala pli; el ladin vegl anfl'ins denton aunc exempels. El temps medieval vegneva ella era aunc avon ell'Italia dil nord.

Da remarcar ei, ch'il translatur ha priu in plaid romontsch che deriva d'in auter plaid latin che quei che stat en siu text latin. Il latin *oportet* ei denton semantenus en negins lungatgs romans, aschia che quei ei buca da smarvegliar. Ins vesa denton, ch'il romontsch ei ella lexicografia gia fetg differents dil latin; relativamein biars plaids latins vegnan translatai cun plaids romontschs d'otra derivonza. Il svilup ch'ins vesa gia el Testament da Tello, ch'il romontsch sedifferenziescha pli e pli fetg dil latin sil camp lexicologic, ei pia aunc vegnius pli ferms. El text latin stuess ei dil reminent ver num *oportet*, buc *oportit*. <e> ed <i> vegnan denton savens buca differenziai pli gia el latin vulgar, sco nus vein viu ell'inscripziun digl urat dil Victor. Quels dus van lu era in denter gl'auter el text romontsch, sco nus vegnin aunc a veser.

time ei sursilvan [tumē], scret <temer>. Quei para uss dad esser ina fuorma che stat relativamein datier dalla fuorma dil sursilvan plidau actual, nua ch'igl <r> final vegn gie era buc pronunziaus. Il bia vala denton tier da quels texts per fuormas fetg semegliontas allas fuormas 'actualas' il medem sco per fuormas fetg semegliontas al latin: enzatgei ei buc en uorden cun ellas. Cheu fuss la fuorma spitgada numnadamein ca. *temeir, scret <timer> en quei text. La fuorma senza -r final ei numnadamein mo sursilvana; els auters dialects romontschs vegn igl -r final pronunziaus. Che quei -r final sto esser curdaus relativamein tard ves'ins era el lungatg da scartira sursilvan: cu ch'ins ha entschiet a scriver sursilvan empau pli reguladamein el 17avel tschentaner, sto igl <r> final aunc esser vegnius pronunziaus, schiglioc vess ins era

buca scret el. Ei dat aunc in auter infinitiv el text: *savire*, lingia 12, ch'ei probablamein d'interpretar sco *savir* ed e per "ei", pia <saver> cun -r final, aschia ch'ei fuss en scadin cass era da spitgar cheu ina fuorma cun -r final. Mo cunquei ch'ei sa strusch esser enzatgei auter, ston ins probablamein quintar cun in sbagl.

Lu *tres causas*. Quei ei el text romontsch exact sco el text latin, pia dubius! Effectivamein fuss ei da spetgar cheu *treis çaussas* el romontsch da quei temps, vul dir digl 11avel tschentaner. Ils diftongs romontschs ch'ei deva buc el latin, vegnan denton buc secrets en quei text aunc, ed il diftong [ei] da *treis* ei in da quels diftongs. Pronunziai vegnevan ei denton segir da quei temps. Per la palatalisaziun dil [k] latin a [ç] vala il medem sco per [ž] en 'desch'; ei dat buc quei sun el latin, aschia ch'ei dat era buc in bustab per el. [k] e [ç] han ins entschiet a differenziar pér fetg tard ella scripziun, perquei han ils Ladins lu era la scripziun <c-h>, ferton ch'ils Sursilvans han la scripziun <t-g>. Da quellas variantas da scripziun denter il ladin ed il sursilvan deva ei aunc pliras tier quels suns palatals. Las biaras ein denton vegnidas eliminadas a l'entschatta dil 20avel tschentaner, quella dil [ç] ei denton restada. Dil temps dil text veva *caussa* era aunc num *tgaussa* el sursilvan, sco aunc oz a Medel e Tujetsch. Medel e Tujetsch ein ils territoris da relict sursilvans, sco il romontsch il territori da relict roman. Lezs han fetg savens aunc las fuormas ch'eran oriundamein derasadas ell'entira Surselva, ch'ei denton vengidas eliminadas el rest dalla Surselva entras novaziuns che vegnan per ordinari dil romontsch da Cuera e ch'han buc pudiu pli lunsch che Mustér.

Cun quei vessen nus dau l'entschatta a quei text; il rest suonda lu l'otra gada.